

Klimo György pécsi püspök könyvészeti kincsei

A Pécsi Egyházmegyei Könyvtár jubileumi kiállítása

Könyvtártörténeti jubileumot ünnepelt 2024-ben a Pécsi Egyházmegye, hiszen 250 éve, 1774 tavaszán nyitotta meg a köz számára Klimo György pécsi püspök (1751–1777) bibliotékáját, amelyet Magyarország első nagy nyilvános könyvtáraként tartanak számon. A Pécsi Egyházmegyei Könyvtár mint 20. századi, a püspökség kezelésében maradt utódkönyvtár 2021 őszétől lett őrzője a korábbi püspöki könyvgyűjtemény Klimo által vásárolt kódex- és ritkaságállományának. Az értékes kéziratokat és nyomtatványokat ugyanis 1949/50-ben – az akkori politikai viszonyokra való tekintettel – emelték ki a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárának különgyűjteményi kezelésbe került Klimo-bibliotékából, és helyezték át a Pécsi Egyházmegye megőrzésébe.

Klimo György püspök a nyilvánossá tett könyvtárának gyarapítására mindenkor nagy hangsúlyt fektetett. Lévén, hogy a gyűjteményt a megalapítandó újkori pécsi egyetem szolgálatába kívánta állítani, így az – igyekezete szerint – a tudományos sokszínűség reprezentációja lett. Az egyházfő nemcsak a „kötelező” szakirodalmakat emeltette könyvgyűjteményébe, hanem külön hangsúlyt fektetett a pécsi egyházmegye történeti forrásainak (kéziratok, nyomtatványok) összegyűjtésére is. Emellett Magyarország történetének forrásanyaga és a könyvkülönlegességek is az érdeklődése fókuszába kerültek. A díszített kéziratos kódexek, a kéziratos jogi és történeti források, továbbá a gazdagon illusztrált ősnymtatványok és antikvák Klimo püspök bibliofil beállítottságának azon fennmaradt emlékei, amelyeket a püspöki bibliotéka minden korszakában nagy becsben őriztek, könyvtártörténeti írásokban, továbbá országos könyvkiállításokon a szélesebb közönségnek is bemutatnak.

Az alábbiakban rövid áttekintését adjuk a 2024-es év folyamán a látogatóink számára kiállított dokumentumoknak:

Festett kéziratok

A hajdani püspöki könyvtár legrégebbi kézirata egy 13. század első feléből származó, tizenkettedrét alakú, 474 számozatlan levél terjedelmű, latin nyelvű Biblia (**Biblia Sacra Membranacea**). A leheletvékony pergamenre íródott Szentírás a párizsi könyvmásolók apró, finom gyöngybetűivel készült, és 112 igen kisméretű iniciáléval díszítették. Ezek közül csak hat figurális kezdőbetű különíthető el: Máté apostol mint könyvmásoló szerzetes, a lantot pengető Dávid király, Krisztus feltámadása, végül hét kis medallionban a Genesis-jelenetek Kálvária jelenettel befejezve. A többi kiemelt kezdőbetű növényornamensekkel és emberfejű dróleriekkal (középkori komikus-szatirikus figurákkal) díszített. Érdekesség, hogy a 13. századi Biblia miniatúra a pergamen Szentírás iniciáléi festéséhez egyáltalán nem használt aranyat. (Jelzet: P.IX.10)

Biblia Sacra Latina

Hainburgi Biblia

A Klímo-féle nyilvános püspöki könyvtár második legrégibb kézirata egy folióméretű, 433 számozatlan levél terjedelmű, latin nyelvű Szentírás (**Biblia Sacra Membranacea – Hainburgi Biblia**), amely a 14. század első felében, szintén Franciaországban készülhetett. A kódexet egyedi kézírása és 144 kék-piros-fekete-fehér alapszínekkel gyönyörűen kidolgozott figurális és ornamentális iniciálével, valamint különleges, aranylappal ékesített Genesis-jelenettel való díszítettsége emeli ki a korszakban készített hasonló szentírások sorából. A korábbi tulajdonlással kapcsolatban egy kéziratoss bejegyzés ad támpontot: 1384. október 15-én egy Antal nevű hainburgi plébános birtokában volt („*Hunc bibliam ego Anthonius plebanus in Haymburg comparavi die Saturnii XV. Mens. Octobris Anno. Dni. MCCCXXX quarto*”). A további tulajdonosokat azonban nem ismerjük. Berkovits Ilona szerint a kódex valószínűleg 1482 körül kerülhetett Magyarországra, amikor Mátyás király visszafoglalta Ausztriától a határon álló Hainburgot. A püspök gála, azaz legnagyobb ex librisével jelezte a kötet kiemelt, különleges voltát. (Jelzet: AA.III.13)

A két legrégibb kéziratoss Biblia érdekessége, hogy jelenlegi egészbor- és pergamenkötéseik már a 18. században készültek. Az átkötésükre utal a könyvtes-tek lapjainak megmetszése, amely miatt a margók szűkültek, számos helyen a szövegtükron kívül található szöveges fejlécek, kéziratoss megjegyzések rovására. Kiállításunk még egy kéziratoss kislakú (tizenketted-rét) Szűz Mária imakönyvet (**Beatae Mariae Virginis**) mutat be, amelyet 1838-ban gróf revisnyei Reviczky Ádám magyar királyi főkanclár, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatója ajándékozott báró Négyesi Szepesy Ignác pécsi püspöknek: „*Donum Excellentsissimi Domini Comitis Adami Reviczky de Revisnye Legati Casareo Regii ad aulam Florentinam Excellentsissimo Domino Episcopo L. B. Szepesy de Negyes missum. 1838.*” A kéziratoss Máriás imakönyv színekészlete igen élénk, változatos: rózsaszín, zöld, sárga és arany, míg a piros szín csak egyes virágokon fordul elő. A négy iniciálével és az egész lapot keretező arany medallionos, ornamentális díszítéssel rendelkező imádságos könyvecske a 15. század végi milánói miniatúraiskola jeles darabja. Mintáját Berkovits Ilona Giovannino de’Grassi munkái-ban vélte azonosítani. Négy legdrágább oldala gazdagon illuminált, egy-egy figurális iniciálével ékesített: így 1/ kis Jézust tartó Mária ábrázolása; 2/ egy komorabb, életszerűbb csontvázábrázolás; 3/ vérző sebbel, a fájdalom arcú Krisztus; 4/ egy glóriás, ősz szakállú férfi (talán Dávid király). (Jelzet: Sz.I.X.26)

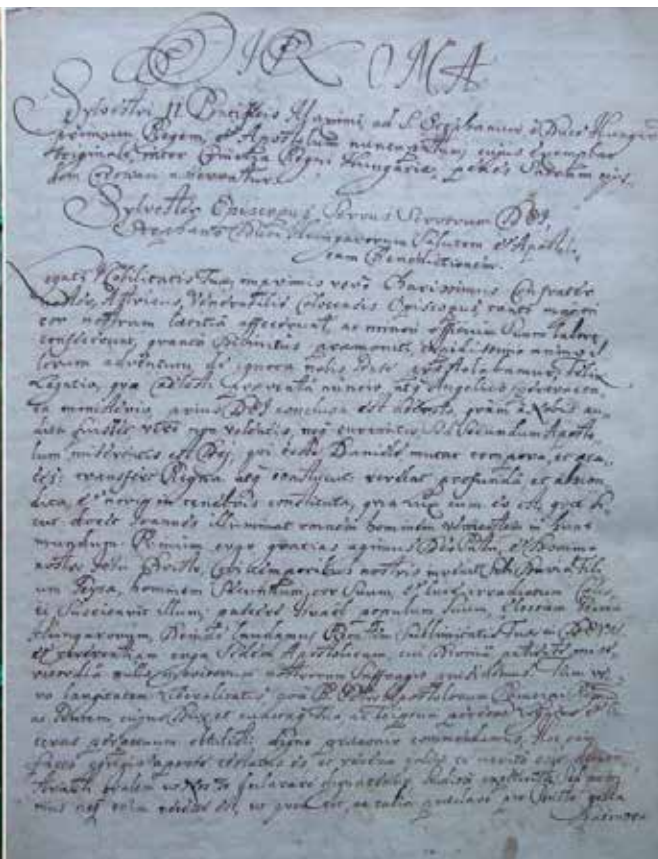
Festetlen kéziratok

A festetlen kéziratok közül két kiemelkedő darab került a kiállításba: a *Magyi-kódex* és a Menestarffer-féle *Chronica Hungarorum*. Könyvészeti érdekességgéppen mindkét kötet mellé a vitrinben 21. századi faksimile-kiadásait helyeztük el.

A **Magyi-kódex (Stylus Cancellariae Matthiae Regis)** 1475 és 1490 között készült, és a kéziratos bejegyzések félreértelmezéséből adódóan összeállítójának sokáig Nyirkállói Tamást tartották (emiat korábban Nyirkállói-kódexnek hívták). Ám a 20. század elején bizonyossá vált, hogy a jogi formulárium Magyi János budai közjegyző munkája, amelynek tartalma mintegy félezer, 1468 és 1493 között keletkezett oklevélminta. A kéziratos bejegyzések és a beleragasztott ex libris a korábbi tulajdonosokat is nyilvánvalóvá teszi: 1606-ban Mladesovits Horváth Miklós, 1734 augusztusában pedig már Dobai Székely Sámuel, régiségeket gyűjtő lovaskapitány tulajdonában volt. Dobai Székely kínálta eladásra – további kéziratok kíséretében – Klimó György pécsi püspöknek a 15. századi kancellária működésére vonatkozó forrásgyűjteményt egy II. Ulászló-féle másik kéziratot iratmintakönyvvel egyetemben. Szövegüket elsőként Kovachich Márton György közölte 1799-ben. (Jelzet: DD.III.18)

Magyi-kódex

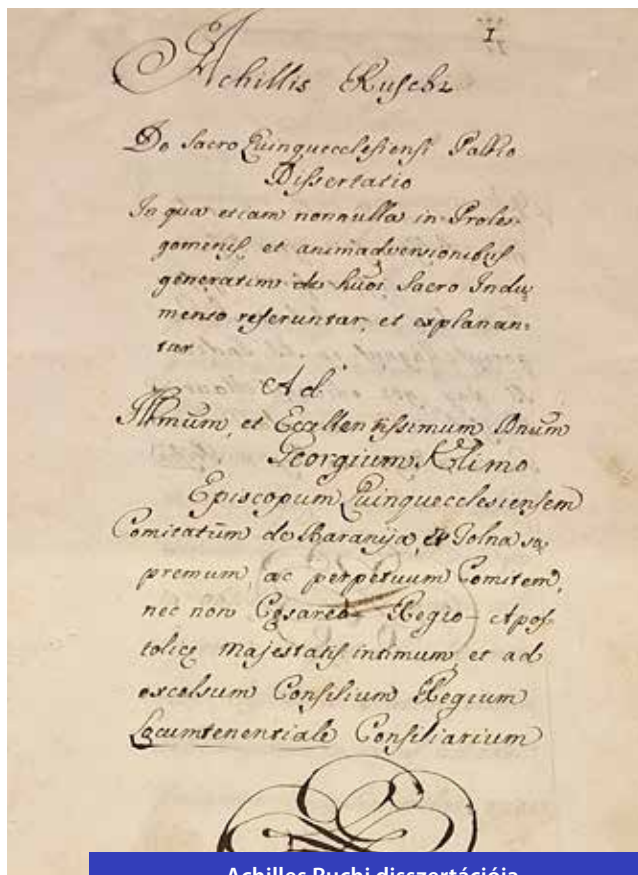

Menestarffer-féle Chronica Hungarorum

A Hess András által 1473-ban Budán kinyomtatott **Chronica Hungarorum** 1481-ben elkészült kéziratos változata kiemelkedő dokumentuma a hajdani püspöki könyvtárnak. Készítője Johannes Menestartfer bécsi egyetemi orvoskari dékán, későbbi rektor volt. A magyarok törtéijának kéziratos változatai már a 15. század végén elterjedtek, mert az első budai nyomda gyors bezárását követően nem lehetett már a nyomtatott verzióhoz hozzájutni. A kötet zöld bőrkötésén levő supralibros (C:S:R:D: / K:S:C:R: / M:C:A:T:) alapján a kézirat Kálnoki Sámuel erdélyi nemes tulajdonában volt a 17–18. század fordulóján. (Jelzet nélkül)

Winkler Mihály kézirata

Achilles Ruchi disszertációja

2019-ben látott napvilágot a budapesti Közjegyzői Akadémiai Kiadó jóvoltából a Magyi-kódex faksimile kiadása, kritikai latin szövege és magyar fordítása díszdobozban és -kötésben. A magyarországi nyomdászat 550. évfordulójára, 2023-ban pedig az Országos Széchényi Könyvtár adta ki a Hess-féle nyomdából kikerült dokumentum faksimiléjét, kritikai kiadását, fordítását, szaktanulmányok kíséretében. A faksimile-kiadások – könyvészeti érdekességeképpen – szintén helyet kaptak a bemutatónkban. (Schöck Gyula).

A pécsi püspöki könyvtár történetében három forrásdokumentum eltűnését jegyezték fel: a két, fent megemlítésre került, magyar kancelláriai jogi oklevél-mintakönyv a 19. század közepén, a kéziratos magyar történeti forrás pedig a 20. század első harmadában tűnt el az első nagy nyilvános bibliotéka állományából. A kötetek végül előzetes tulajdonlások bizonyításával visszakerültek eredeti őrző helyükre.

A pécsi egyházmegyében készült a következő 18. századi kéziratos dokumentum, egy jiddis-német nyelvű grammatika (**Manuscriptum language hebraicae**), amely kulcsként szolgált a héber nyelv írásának és olvasásának elsajátításához. Készítője a 20 évig bonyhádi plébánosként működő Winkler Mihály (1729–1810) volt. Kéziratos munkáját azzal a céllal jegyezte le, hogy a németajkú lakókkal megismertesse a zsidó közösség nyelvét, kultúráját. Végző missziós feladatának azonban azt tekintette, hogy a betelepült izraelitákat katolikus hitre térítse. Teológiai felkészültsége és a jiddis nyelv elsajátítása ellenére a terve sikertelen maradt. A kötet érdekessége a levélként behajtott 239 oldal, amely nyelvi jellegzetességéből adódóan természetesen visszafelé lapozandó és olvasandó. Kötése megfeleztet lineáris díszítésű egész bőrkötéses kötet-táblák, amelyekbe az összefűzött oldalak nem kerültek befűzésre. (Jelzet nélkül)

A pécsi egyháztörténet eddig feltáratlan forrása Achilles Ruschi **De sacro Quinque-Ecclesiensi Pallio Dissertatio**, a pécsi püspökök érseki pallium viselésének jogáról, több kéz által lejegyzett vaskos kötet (870 lap). A pécsi püspökök közül Kalán püspök, diplomáciai tevékenységének elismeréseképpen nyerte el 1186 és 1188 között a pápától a pallium viselésének egyéni jogát, ám az őt követő ordináriusok az előjogot nem birtokolhatták. Pécsi püspök ismételtén csak a 18. század közepén kapott hasonló kiváltságot a római Szent-szék fejtől. 1755-ben XIV. Benedek pápa engedélyezte Klimó György számára a pallium viselését, valamint az érseki kereszt elővitelének jogát. Ennek kapcsán, a jogosultságot alátámasztandó keletkezhetett Ruchi összefoglaló munkája. A pallium viselésének joga Klimótól nem egyéni kiváltság volt, hanem az őt követő

összes pécsi püspökre automatikusan vonatkozott. Utolsóként Dr. Cserhádi József megyéspüspök (1969–1989) viselhette az érseki jelvényt, mivel a rendelkezést 1978-ban VI. Pál pápa visszavonta. (Jelzet: BB.VI.2)

Kiállításunkban egy különleges, színes grafikákat tartalmazó könyvecske (**Imagines Herbarium Manuscripta**) is látható. A kiadói papírkötéses, allegorikus színes ábrákkal illusztrált, latin nyelvű kéziratos füveskönyv/gyógynövényes könyvecske a 18. század folyamán keletkezhetett, valószínűsíthetően azzal a céllal, hogy összegyűjtse a középkori kódexek gyógy-

Imagines Herbarium Manuscripta

Strassbourgi Biblia

növény-ábrázolásait. Sajnos papírlapjait a bekötéskor nagymértékben megmetszették. Egyik azonosított képe a Nagy Károly (748–814) frank uralkodó pestis-fű-mondájának rajza a *Müncheni-kódex*ből (1466). A legenda szerint az általa vaktában kilőtt nyíl a szártalan bábakalácsot találta el (*Carlina acaulis*), amely ezután hatékony gyógyszernek bizonyult a pestis ellen. (Jelzete: NN.V.29)

Festett ősnymotatványok

Johann Bäemler kétkötetes, fólióalakú pergamen Bibliája (**Biblia Latina**) 1466. május 24-re készült el Heinrich Eggestein strassbourgi nyomdájában. Díszítése alapján strassbourgi stílusú, elnyújtott tölgyfalevelekkel és virágmotívumokkal tarkított ornamentika foglalja keretbe az egyes kötetek első lapját. A két kötet ma 18. századi pergamenkötésben van, átkötésükre a margókba való lapmetszések utalnak. A kötetekbe Klimo György püspök gála ex librise került. (Jelzet: AA.I.10–11)

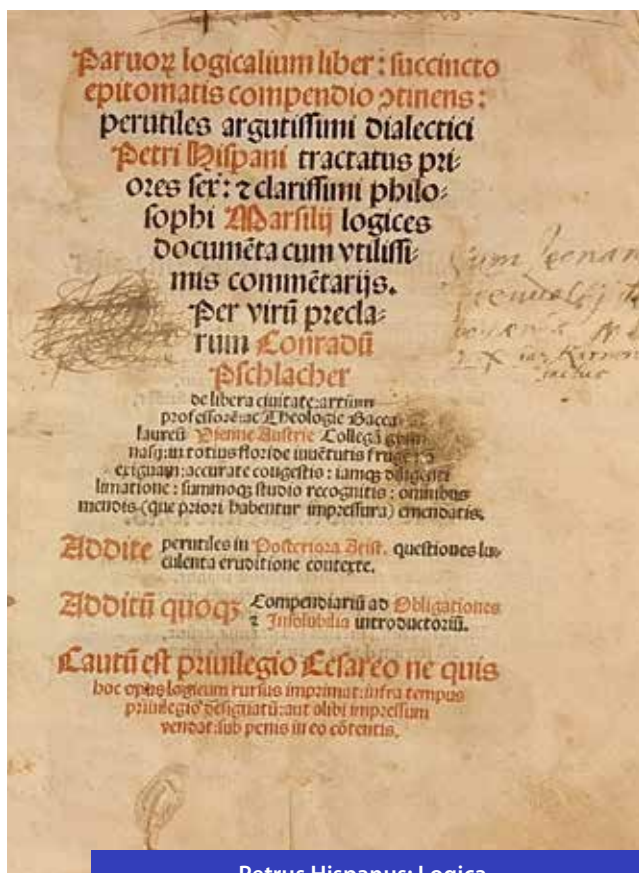
Kiállításunk kuriózuma az egyetlen fennmaradt középkori nyomtatvány, amely a 15. századi Pécshez köthető, és városunkból rendelték meg. A pécsi egyházmegye használatára szánt, kimondottan Pécs liturgikus életéhez köthető incunabulumot, a **Missale secundum morem Alme Ecclesie Quinqueecclesiensis** (**Pécsi Misekönyv**) Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (1473–1505) felkérésére készítette el Johannes Paep budai könyvtáros és könyvkereskedő. A második pécsi misekönyv a speyeri származású velencei nyomdász, Johannes Emericus de Spira műhelyéből került ki 1499. április 24-én, sárkányölő Szent György napján. A velencei nyomtatású pécsi misekönyvet papírra és pergamenre is kinyomtatták, ám díszítve kizárólag a pergamen-példányok lettek. (Jelzet: V.V.8)

Ma Magyarországon négy példánya ismert: egy színezetlen papírkódex, Klimo püspök ex librisével és egy festett pergamenkódex az Országos Széchényi Könyvtárban, egy szintén festett pergamen a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban, egy ugyancsak festett pergamenpéldány a hajdani pécsi püspöki könyvtárban. Mindegyik kötet más-más helyen hiányos, így a Pécsi Egyházmegye 2009-es millenniumára Mayer Mihály megyéspüspök (1989–2011) elkészítette az egyetlen hiánytalan pécsi misekönyvet, díszes fadobozban faksimile kiadásban, kísérő tanulmányokkal kiegészítve. (Schöck Gyula) (Jelzet: V.V.8)

A Pécsi Püspöki Könyvtár jeles darabja Szent Ágoston hippói püspök (354–430) a pogányok és a hitetlenek ellen írt **De Civitate Dei** (*Isten városáról*) című művének 1468-ban, Strassburgban, Johann Mentelin nyomdájában elkészült ősnymotatvány kiadása. A 336 levél

Szent Ágoston: De Civitate Dei

Petrus Hispanus: Logica...

terjedelmű főlírkötet csak kis mértékben díszített, az első oldala illuminált, és egy iniciáléval rendelkezik. A 18. századi barna egészsbőr-kötésben Szent Ágoston munkája mellett tartalmazza Thomas Waleys és Nicolaus Trivet kommentárjait is. Possessorbejegyzése a korábbi tulajdonosra, a pozsonyi jezsuita kollégiumra utal, így valószínűsíthető, hogy Klimó György pozsonyi kapcsolatai révén jutott a kötethez, majd emelte be a nyilvános bibliotékája állományába. (Jelzet: M.II.8)

Egy különleges antikva zárja a Klimó jubileumi kiállításbemutatónkat: Petrus Hispanus, azaz XXI. János pápa (1210–1277) logikai témájú munkájának (**Paruo-logicalium liber**) 1516. március 15-én Bécsben megjelent kötete, amely az európai felsőoktatásban sokáig alpmunkának számított. A dokumentumot 15. századi pergamen kéziratok kódexlapkötése teszi még egyedibbé, amely külön kutatások tárgyát képezheti. (Jelzet: HH.II.6)

A 2024-es év folyamán több száz látogató tekintette meg a pécsi egyházi könyvtárkultúrában őrzött legrégibb kéziratokat és ősnymtatványokat. Noha keletkezésük vagy használatuk révén csak töredékük köthető a pécsi egyházmegyéhez, könyvészeti értékük, az európai könyvészetben betöltött szerepük, egyedi mi-voltuk nagyban emeli a hajdani pécsi püspöki bibliotéka, valamint utódjának, a mai Pécsi Egyházmegyei Könyvtár állományának különlegességét.

IRODALOM

Berkovits Ilona: A pécsi püspöki könyvtár festett kéziratai és ősnymtatványai. Budapest, 1937.

„Itt van, György főpapa a Te Könyvtárad (...) mindenki számára nyitva áll.” Ritkaságok és kuriózumok a 240 éve alapított Klimó Könyvtárból. Jubileumi kiállítás, 2014. május 22. – 2014. október 31. Pécs, 2014.

Pohánka Éva: Egy kalandos sorsú kódex nyomában. Magyi János formuláskönyve a Pécsi Püspöki Könyvtárban. In: Tanulmányok Pécs történetéből 18. Szerk. Pilkhoffer Mónika – Vonyó József. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2006, 61–75.

Pohánka Éva: A Pécsi Misekönyv fennmaradt példányainak története. In: A Missale secundum morem Alme Ecclesie Quinqueecclesiensis tanulmánykötete [A Pécsi Missale faksimile kiadása]. Schöck Kft. – Szent István Társulat, [Szekszárd], 2009. XLV–LXXXV.

Schmelcz-Pohánka Éva: „Boldog idők! Amikor az értelem ilyen intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyújtja a következőt.” A pécsi püspöki könyvtár története, 1774–1945. Pécs, 2012. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.)

Schmelcz-Pohánka Éva: A Klimó Könyvtár „kincsei” I.: Johannes Menestarcfer, Chronica Hungarorum, Bécs, 1481. (Kézirat) = Magyar Könyvszemle, 2014/2. 237–252.

Dñica prima in aduētū

I

Incipit missale diuinorū officiorum: tam de tempore q̄ de sanctis fm chorū al me ecclesie Quinq̄ ecclesiis. Dominica prima in aduentu domini Introitus ad missam.

De te le-
uauit ani-
mas me-
am: de-
us me-
us in te
confido
non eru-
bescam:

neq̄ irrideāt me inimici mei: ete-
nim vniuersi qui te expectāt non
confundētur. **V.** Glia tuas do-
mine demonstra mihi et semitas
tuas edoce me. Gloria patris et fi.

Quo finito repetitur introi-
tus: et iste modus repetendi
introitum seruat per totū
annū singulis diebus in
missa. **kyrieleyson. semiferi-**
aliter Gloria in excelsis. **nō**
dici per totū aduentū ni-
si in festiuitatibus sanctorū
tunc occurrētibus. Oratio.

Accita quesumus domi-
ne potentiā tuā et ve-
ni: vt ab iminentibus pecca-
torum nostrorū periculis te-
mereamur p̄tegente eripi:

et te liberāte saluari. **Qui vi-**
uis et regnas. Ab hac die vs-
q̄ ad vigiliā natiuitatis dñi
post orationē diei diciſ ora-
tio de sancta Maria scilicet:
Deus qui de beate marie In-
fra hebdomadā si fuerit fe-
stum prima oratio diciſ de fe-
sto: secūda de dominica: ter-
tia de scā maria. Ad roma-

Ratres: Sciē nos. **xiiij**
tes quia hora est iam
nos de somno surgere. **H**ūc
eniz propior est nostra salus
q̄ cum credidimus. **N**ox p̄-
cessit dies autem appropin-
quabit. **A**bijciam⁹ ergo ope-
ra tenebrarū et induamur
arma lucis: sic vt i die hone-
ste ambulemus. **N**on in cō-
mestationibus et ebrietatib⁹
non in cubilibus et impudici-
cijs: nō in p̄tentione et emu-
latione. **S**ed induamini do-
minū iesum christū. **Grad.**

Universi qui te expectāt nō cō-
fundent dñe. **V.** Glia tuas do-
mine notas fac mihi: et semitas
tuas edoce me. **A**lla. **V.** **O**sten-
de nobis domine misericordiā
tuā: et salutare tuū da nobis.

Scdm mattheū. xxi. caplo.

In illo tpe: Cum appro-
pinquaret iesus hiero-
solyms et venisset betpha-